

egyrészt határozottan kiáll amellett, hogy a kelet-közép-európai országok jelenkori nagy átalakulását nem a „transzformációs paradigma”, hanem a rendszerparadigma keretei között lehet jobban megérteni. Ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy a rendszerparadigma alapján a legérdekesebb kérdés az egyes rendszerek „nagy” – tehát tartós hatásokkal járó – átalakulása, az egyik rendszerből a másikba történő átmenet vizsgálata. Nem tisztázza, mit értünk „transzformációs paradigmán”, de amit a rendszerparadigma alkalmazásáról ír, annak központi eleme maga a transzformáció. „A nagy kihívás – a posztzocialista transzformáció” című alfejezet mint a rendszerparadigma alkalmazásának egyik fontos példája szintén erre összpontosít.

Kornai három alapvető műve – *A gazdasági vezetés túlzott központosítása* (1957), *A hiány* (1980) és *A szocialista rendszer* (1993) – viszont éppen hogy nem rendszertranszformációt, hanem egy jól definiálható rendszer működését meghatározó alapvető összefüggéseket elemez. Ezek szerint a rendszerparadigmának nem feltétlenül része a rendszer átalakulásának vizsgálata. Nevezetes munkáiban Kornai a rendszer működésének belső logikáját, „mozgástörvényeit” határozta meg, és ezzel vált a szocialista rendszer kutatásának meghatározó hivatkozási pontjává. Ezzel kapcsolatban az is kissé félrevezető, hogy a rendszerparadigma legkarakterisztikusabb módszereként az összehasonlító elemzést nevezi meg. Az olvasónak az a benyomása támad, hogy itt a szerző az elemzés általa megállapított eredményéből kiindulva – amely szerint: „A tényleges történelmi változás igazolja azokat, akik azt jósolták, hogy átmenet megy végbe a szocialista rendszerből a kapitalista rendszerbe” (171. old.) – „visszafele” határozza meg az elemzés alapvető eszközeként az összehasonlítást. Az összehasonlítás fontos eszköz lehet annak megállapításához, hogy egy adott társadalmi rendszer miben különbözik más rendszerektől, illetve melyek a közös vonásaik, de pusztán a hasonlóságok és a különbözőségek megállapításából még nem vezethető le a rendszer működési logikája és

mozgástörvényei. Miként az összehasonlítás fontos eleme lehet – és ténylegesen az is – a rendszerek egymásba való átalakulása elemzésének, de a rendszer vizsgálatának akkor is csak egyik alkotórésze, mint ahogy a rendszerparadigma is többet fog át magánál az átalakulási folyamatnál.

Írástomat korlátozó, leszűkítő megjegyzésekkel kezdtem – nem vállalkoztam a tanulmánykötet mindenre kiterjedő ismertetésére és elemzésére –, és azzal is fejezem be. Kornai János a szocialista rendszer és átalakulása egyik legkiemelkedőbb kutatója. Minden írását nagy izgalommal veszem kézbe, mert hozzásegít a folyamatok mélyebb megértéséhez, és továbbgondolkodásra készítet. Így voltam ezzel a kötettel is. A szerző gondolatainak gazdagsága és mélysége miatt egy ismertetés aligha tekintheti át és elemezheti a kötet minden lényeges megállapítását. Úgy gondolom, hogy Kornai korábban már külön-külön megismert, de itt összegyűjtött írásai ebben a „tömény” formában olyan súlyos kőnek tekinthetők, amelyet a szerző bedobott a posztzocialista átalakulással foglalkozó társadalomtudományi kutatások egyre terebélyesedő tengerébe, és ez a kő még sokáig jelentős hullámokat vet majd.

MAJOR IVÁN

Muraközy László (szerk.): Fecseg a felszín és hallgat a mély

TUDATOK ÉS TUDATALATTIK
A GAZDASÁGPOLITIKÁBAN

*Akadémiai Kiadó, Bp., 2007. 298 old.,
2940 Ft (Gazdaságpolitikai kerekasztal)*

A magyar gazdaság az 1950-es évek sztálini típusú beruházási ciklusairól fokozatosan – de az 1960-as évek közepétől már jól láthatóan – másfajta konjunktúra-ingadozásokra váltott át. Az időről időre elkerülhetlenné váló korlátozások előtti fizesímérlegbeli/költségvetési feszült-

ségek kiváltásában egyre jelentősebb szerepet kapott az egyéni és közösségi fogyasztás is, és mára oda jutottunk, hogy az összberuházás nagyobb részét adó magánberuházásokat (legfeljebb a lakásépítés kivételével) eszünkbe sem jut emlegetni akkor, amikor – mint az elmúlt másfél évben – helyre kell állítanunk az egyensúlyt. Ma elsősorban az állam közösségi fogyasztást célzó kiadásainál és a lakosságnak juttatott transzfereknel (nyugdíjak, szociális kiadások) látunk kóros túlosztási hajlamot. Miért ütökünk bele újra és újra ugyanabba a falba? Ez a hat szerző könyvének központi témája.

A magyarázat egyik, Gyórfy Dóra írásában hangsúlyozott eleme az, hogy sohasem égettük meg magunkat igazán a felelőtlen túlköltekezési hullámokat követő kisebb-nagyobb válságok sorozatában. Ebben sok múltott a szerencsén – utoljára például azon, hogy az amerikai jelzáloglevél-piaci válság nem egy-másfél évvel korábban tört ki. És – Kornai János szellemes hasonlatával – egészen más az, ha valakit elütött, mintha csak majdnem elütött egy autó. Bulgária – mieinkhez hasonlóan felelőtlen – politikai vezetőinek 1996–97-ben például „sikerült” összeomlasztaniuk a bankrendszert és a nemzeti valutát. Ezután a világ elvárta, a lakosság pedig elfogadta egy drákói gazdaságpolitikai szigorú kikényszerítő intézmény, a valutabizottság bevezetését, amely a központi bankot megfosztja attól a lehetőségtől, hogy hitelt nyújtson a költségvetés költekezésére vagy politikai nyomásra a rossz hiteleket osztogató bankok megmentésére. Nálunk viszont kisebb-nagyobb korlátozásokkal kezelni lehetett, azután pedig könnyen el is lehetett felejteni mindegyik túlköltekezési válságot, s a választások közeledtével újabb válság „felépítésébe” kezdeni.

Itt jórészt nem gazdasági, hanem politikai-szociálpszichológiai összefüggésekről van szó. A kötet tanulmányainak fontos erénye a szigorú gazdasági tényeken kívülre is tekintő elemzés (amit persze nehéz is lenne mellőzni, ha egyszer a gazdaságpolitika a téma). És a fentiekben megjelenik a rendszerváltáson átnyúló folyamatosság egyik eleme is. A szerzők

általában nagy jelentőséget tulajdonítanak a rendszerváltáson átívelő örök-lődés jelenségeinek. Nem kis részben az ezekre irányuló figyelem fogja össze a hat írást. A folyamatosság egyik fontos mozzanata, hogy mindig a túlelosztás által kikényszerített korlátozások kapcsán érelik meg a hol gyengébb, hol erősebb szándékot a gazdasági-szociális rendszer túlelosztáshoz vezető elemeinek megreformálására. Ami mellett, hogy gyorsabb növekedéshez, igazságosabbnak tartott elosztáshoz vezethetne, könnyebbé tenné a kilengések tompítását. Ezekből a reformelképzelésekből aztán kevés valósul meg, az egyensúly javulása nyomán le is kerülnek a napirendről (noha a napjainkban láthatóhoz hasonló mértékben látványos és ilyenként a szerzők által 2007-ben előre sem látott visszalépésre korábban nem volt példa).

Mi változott és mi nem? Ez a kérdés Antal tanulmányának címe. A szerző sokoldalú, alapos válaszában itt csak a legfőbb elemeit sorolhatjuk fel. A rendszerváltással a vállalatok piaci nyomás alá kerültek, eltűnt a tervgazdasági rendszer minden új dolgot magához hasonító logikája éppúgy, mint az ideológiai és a „nagy testvér”-korlátok. Rosszabb ómen viszont az a változás, hogy ma olyan reformok vannak napirenden, amelyek közvetlenül, gyorsan és könnyen átláthatóan nemigen javítják a lakosság életkörülményeit, ezért nehezebb hozzájuk társadalmi támogatást nyerni. Nem a vállalkozási lehetőségek korlátainak lebontásáról, hanem a gulyáskommunizmusból kinőtt, bőkezűen adakozó és kellemes, csak éppen önmagát aláásó „gulyáskapitalizmus” lebontásáról van szó. Ugyanakkor megmaradt az állam mindenütt való, minden gazdálkodó helyzetét legalábbis erősen befolyásoló és persze majdnem mindig adópénzekbe kerülő jelenléte. Az állam sokféle érdekcsoporttal, elosztási koalícióval kötött kompromisszumainak hálója a gyakran változó részszabályok ellenére alapjában véve szilárd. Így a hosszabb távon működőképes rendszer megteremtéséhez szükséges „generáljavítás” egyre csak halasztódik.

Muraközy László *Álmaink álma – álmaink álma* című tanulmá-

nya annak statisztikai bizonyításával indul, hogy a hazai GDP költségvetési újraelosztása – amely a vállalati támogatások csökkenése ellenére és főként a nevezőt alkotó GDP visszaesése miatt igen magas szintre emelkedett a rendszerváltás első éveiben – átmeneti csökkenés után a kilencvenes évek végétől ismét növekszik, és nemzetközi összehasonlításban a legmagasabbak közé tartozik. Ezt azután a szerző összekapcsolja a „kvázi” jóléti állam 1956 utáni kialakulásával, amely az ígéret földjét a ragyogó jövőből részben visszahozta a jelenbe, részben a nyers erőszakot mint a rendszer fenntartásának eszközt helyettesítve vele. A békés rendszerváltással átöröklődtek ennek a rendszernek a valóságos teljesítményénél jóval nagyobb jóléti ígéretei, sőt a beváltásukat kikényszeríteni törekvő intézmények (szakszervezetek stb.) is. Így jött létre a Kornai által „koraszülött jóléti államnak” nevezett képződmény. Az elemzésben Muraközy felhasználja Mancur Olson ismert tételét az elosztási nyomáscsoportok működéséről, az ennek köszönhető, szociológiai értelemben rossz egyensúlyokról, makroökonómiai értelemben egyensúlyhiányokról, amelyek a gazdaságot a stagfláció felé viszik.

Gyórfy Dóra (*A szocialista rendszer öröksége. Egyensúlyzavarok továbbélése és átalakulása*) a paternalista állam rendszerváltás utáni továbbélését, az ugyancsak korábban kialakult szabálykerülő magatartás új (egyebek között a korrupció terjedésével összefüggő) megjelenési formáit és az átmenet gazdasági megrázkódtatásait vizsgálja, amelyek mind fontos szerepet játszanak az egyensúlyhiányok újratermelésében. Az átmeneti gazdaság egy általánosabb modelljét alakítja ki, melyet azután kiegészít a magyar sajátosságokkal, amelyek egyrészt a korábbi gulyáskommunizmusból fakadnak, másrészt abból is, hogy a régi elit nagyrészt megőrizte hatalmát az átmenet után. A költségvetési-nemzetgazdasági egyensúly időnkénti felbomlását a politikai pártoknak – az ismert fogolydilemma alapján magyarázott – viselkedéséhez kapcsolja. Mindegyik párt abból indul ugyanis ki, hogy a másik majd

ígérgetni fog, ezért maga is így jár el, illetve – ha kormányon van – tényleg osztogat is, főleg választások előtt. A szerző e folyamatok megfékezésére elvben két lehetőséget lát. Az egyik a vezető politikai erők megegyezése lenne arról, hogy a gazdaságpolitikát a költségvetési fegyelem betartásával kell folytatni. A másik lehetőség az állampolgárok tanulási folyamata, amelynek során ők maguk ismerik fel, hogy az ígéretésre épülő gazdaságpolitika már középtávon sem hoz számukra hasznot – ami a populista politikát haszontalanná tenné. Gyórfy azonban nem optimista, a két megoldás egyikének megvalósulására sem lát rövid távon esélyt.

Török Ádám (*„20 ans après” – elmélkedés a stabilizációs gazdaságpolitikák változó súlypontjairól*) visszatekint egy két évtizeddel ezelőtti, nagyrészt a közepesen fejlett országok akkori stabilizációs politikáiról folytatott kutatásra és arra, hogy a kutatás alapján milyen javaslatokat lehetett tenni akkori súlyos gazdasági helyzetünk kezelésére. Ezután a világban azóta folytatott különféle stabilizációs politikák fényében elemzi a magyar átmenet 2007-ig tartó folyamatait. Négy fő területet vizsgál:

1. Monetáris politika, melyben az új nemzetközi irányzat nem egyszerűen a politika, hanem az intézményi keretek átalakítása (jegybanki függetlenség); ebben hazánk követi a nemzetközi tendenciát.

2. Privatizáció, amelyben a korábbi korlátozottabb akciókkal szemben elsősorban a volt kommunista országokban „nemzetgazdasági méretű” magánosítási folyamatok is zajlottak (erre alább visszatérünk).

3. Munkapiac, vállalkozásfejlesztés. Ezen a területen a külföldi (főleg olasz) tapasztalatok azt mutatják, hogy a nemzetgazdasági szintű adó-stb. intézkedések kevés eredményt hoznak, ha a problémát tulajdonképpen a regionális különbségek jelentik (nálunk is ez a helyzet).

4. Külgazdasági nyitás: ez általában is, nálunk is sikerterület. A sokszerű importliberalizáció félt káros hatásai (egyes ágazatok gyors leépülése, súlyos fizetésimérleg-problémák) általában elmaradtak; ugyanakkor ez a politika felgyorsította

a működőke-beáramlást, amire Magyarország jó példát szolgáltat.

Bokros Lajos (*Az állam alkati torzulásainak eredete az átmeneti társadalmakban. A visegrádi országok esete*) a klasszikus kommunista gazdasági-társadalmi modell logikájának és történetének elemzéséből indul ki, amelytől aztán eljut a magyar-lengyel, piaci elemeket magában foglaló rendszerhez és az ebben az irányban még inkább elmozduló, a munkás-önigazgatás révén is sajátos Jugoszláviához. Az 1968-as, Moszkva által túl messzire menőnek talált reformok letörése, az ezzel erőre kapó reformellenes „lendület” magyarázza, hogy Csehszlovákia miért nem lépett a reformok útjára. A nyers erőszak dominanciája nem is eredményezett gulyáskommunizmus típusú jelenségegyüttest.

Magyarországon a fokozatos, az 1980-as években felgyorsuló gazdasági reformok és a politikai átmenet forradalmi jellege folytán nem volt forradalmi átalakulás, és a politikai váltáshoz nem kapcsolódott gazdasági sokkterápia – nem úgy, mint Csehszlovákiában és Lengyelországban. Az utóbbiban a sokkterápiát elkerülhetetlenné tette a hiperinfláció, Csehszlovákiában pedig a forradalmi jellegű változásokkal hatalomra jutó új vezetés a gazdasági átmenetet remélte rövidre fogni a sokkterápiával. Ha az utóbbira nem is, stabilizációra – az állami pénzügyek egyensúlyba hozatalára – Magyarországon is szükség lett volna a politikai átmenet kezdetén, de ez 1995-re halasztódott. Azután pedig a kilencvenes évek alapjában véve kedvező teljesítménye elkényelmesítette a politikusokat, akik kényserhelyzet híján és a közvetlenül kedvezőtlenül érintettek tiltakozásától tartva elmulasztották az állami újraelosztást ésszerűsítő, mérséklő reformok megvalósítását. Ehelyett folyt a költekézés igénylő népszerűség-vásárlás, amely 2006-ban szükségképpen korlátozásokhoz vezetett.

Csaba László tanulmánya (*Átmenet – de hova? Társadalmi divergencia Közép- és Kelet-Európában*) a kötetben fontos szerepet játszó, rövid terjedelmében is alaposan megírt kitekintés a többi európai volt kommunista országra (a volt Jugoszlávia utódállá-

mai közül csak Szlovéniára kiterve és Albániát is figyelmen kívül hagyva). Az összehasonlító elemzés négy csoportra bontja a régiót. Magyarország, Lengyelország, Csehország és Szlovénia a magas szintű állami (jóléti) szerepvállalás és alapjában véve a fontolva haladás országai (noha nálunk az 1990-es években gyors, Csehországban 1996-ig inkább csak szavakban nagyon gyors volt a haladás). Gazdasági növekedésük viszonylag lassú. Ezzel a csoporttal összehasonlítva, Bulgária és Románia közös sajátossága a még mindig magas arányú mezőgazdasági foglalkoztatottság, a gyorsuló, de a biztonságosan finanszírozhatónál nagyobb fizetésimérleg-hiányokkal járó és így várhatóan lelassuló növekedés és a 2006-ban már a GDP 37, illetve 32 százalékára csökkenő költségvetési újraelosztás. A harmadik, a balti csoport Csabánál kiegészül Szlovákiával, amelynek ma már az e csoporténak megfelelő (a GDP 33-37 százaléka közötti) a költségvetési újraelosztási aránya, és a gazdasági növekedési üteme is nagyon gyors. A szerző azonban rámutat a „balti csoda” három problémájára. Egyrészt, ezekben az országokban erőteljesen korlátozták az orosz ajkú munkások állampolgári jogait, ami megkönnyítette a radikális reformok megvalósítását. Ezt a gyakorlatot a jövőben nehéz lesz folytatni. Másrészt folyó fizetésimérleg-adataik, de részben maga az (Észtországban a könyv írása idején 10 százalékot is meghaladó) GDP-növekedésük is túlfűtöttségre, azaz a lassulás elkerülhetetlenségére mutat. Végül az sem jó jel a jövőre nézve, hogy a balti országok exportjának minőségi mutatói kedvezőtlenek. A negyedik csoportot az európai FÁK-országok alkotják. A transzformációs válság itt volt a legsúlyosabb, és a növekedés csak 1999-ben indult meg. Noha közöttük az olajexportálók helyzete kedvezőbb, számos közös vonásuk is van. Költségvetésük (átlagosan 37 százalékos) GDP-n belüli súlya nem kifejezetten alacsony, ezért a Joseph Stiglitz és mások által kormányaiknak tulajdonított szélsőséges liberalizmus távol áll a valóságtól. A Kaukázus országaiban és Moldovában az állam szétesésére utaló jelek vannak, és Ukrajná-

ban, Belorussziában is nagyon súlyos nehézségekkel jár az Oroszországtól való elszakadás. A jövedelmek egyenlőtlensége ebben az országcsoportban a legnagyobb mértékű.

Fontos kérdés, hogy az egyes országok megválaszthatják-e, melyik csoporthoz tartozzanak. Ez a lehetőség meglehetősen korlátozott, noha Szlovákia és a költségvetés/GDP arányát 2000 és 2006 között közel 20 százalékponttal (!) csökkentő, s ezzel a magas szintű állami (jóléti) szerepvállalás csoportjából ugyancsak kikerülő Románia példája azt mutatja, hogy van bizonyos manőverezési lehetőség. Azonban az európai uniós tagság nem látszik a csoporthoz tartozás tényezőjének, és a múlt nagyrészt meghatározza, hogy egy-egy ország hova kerül. Emellett az uralkodó trend az eltérések tartóssá válása. Ami pedig közös – a részben lassú, részben várhatóan lassulni kényeszerűlő növekedés és ezzel a történelmi lemaradás fenyegetése, továbbá a lakosság többségének az államtól való erős függése –, az nem különösebben vigasztaló.

A kötet fő erényei – mint az a fentiekből is kitűnik – a történeti megközelítés, a gazdasági és társadalmi, szociológiai, szociálpszichológiai elemzés ötvözése, részben a releváns elméleti munkák feldolgozása. A makroszintű deficitek időnkénti produkálására való, sajátosan erős magyar hajlam sokoldalú, összességében meggyőző magyarázatot kap. Egy pont azonban nagyon hiányzik: a magyar gazdaság hagyományos nyitottsága. Ez ma már nem különböztet meg bennünket szomszédainktól, de a kommunista időszakban még más volt a helyzet. A nyitottságra épült, annak alapján vált mintegy hétköznapi gyakorlattá a jelentős külkereskedelmi deficitek időnkénti felhalmozásával, majd az adósságnövekedést fékező megszorításokkal jellemezhető magyar makroökonomiai politika. Hasonlóra a régióban hazánkon kívül (méreteinél, földrajzi elhelyezkedésénél, ipari fejlettségénél fogva) főleg Csehszlovákiának lett volna lehetősége, de (jórészt autarkias törekvései folytán) ezt nem „használta ki”. (Vö. Bauer Tamás: *Tervgazdaság, beruházás, ciklusok*. Köz-

gazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1981.). A külkereskedelem a „testvérországok” közül egyedül Bulgária gazdaságában játszott ahhoz hasonló mértékű szerepet, amelyet a miénkben, de nagyon erős szovjet orientációja folytán ez a kereskedelem nem volt alkalmas a belföldi felhasználás ingadozásainak olyan „kirugósásra”, mint a magyar. Az eladósodási hullámok magyar „modelljének” (a hozzá tartozó viszonylagos józanág nélküli) átvételével igazán csak Lengyelország próbálkozott az 1970-es évek közepétől megkísérelt „nagy ugrás” során, és alaposan megégette magát.

Szót kell azonban ejteni a könyv hiányosságairól is.

A ténybeli tévedések elkerülésére irányuló törekvés az olvasó tiszteletének fontos eleme. Ennek az a sajnálatos következménye, hogy ha történeti elemzésre adják a fejüket, akkor a közgazdászok sem úszhatják meg a tények levéltári kibogarázását, bármennyire időigényes és néha unalmas is. Halványuló emlékek vagy az öregek elbeszélései ezt nem helyettesítik. Muraközy 1968-ra, máskor az 1960-as évek végére teszi a magyar „puha diktatúra” kezdetét, holott nálunk a viszonylagos ideológiai-politikai liberalizálás 1964-ben kezdődött, és 1968 őszétől – Csehszlovákia lerohanása után – már az ellenszél fújt. (Igaz, hogy ez 1972-ig jóval gyengébb volt, mint aggodalmaink szerint lehetett volna.) Bokrosnál ténybeli tévedés az, hogy a csehszlovák sokkterápia a kilencvenes évek elején liberalizálta a valutaárfolyamot (a valójában továbbra is rögzített árfolyam az 1996–97-es cseh válság egyik okává vált), vagy hogy Magyarországon a mezőgazdaságot kétszer kollektivizálták (a három hullám közül vélhetően a középsőről feledkezik meg, amely Rákosi 1954-es feltámadásához kapcsolódott). A lengyel ingyeneselosztásos (tömeges) privatizációt Bokros mintegy a cseh (szlovák) megfelelőjének másolatként tárgyalja, holott a lengyel változat az előbbitől eltérően jelentéktelen terjedelmű volt. A benne részt vevő 512 középállalat összesített tőkeértéke alig haladta meg a félmilliárd dollárt – a magyar privatizációs bevétel 1991–2000 között minden évben

ennél több, általában ennek többszöröse volt. Az sem áll, hogy – ugyanúgy, mint a cseh (szlovák) esetben – a lengyel tömegprivatizáció konzerválta volna az „örökölt” vállalati vezetők pozícióit. Ugyanis Lengyelországban a vállalatok nem pénzügyi befektető típusú, hanem alapjában véve holdingjellegű befektetési alapok irányítása alá kerültek, amelyek ezeket a vállalatokat rövid pórázon tartották, és alaposan ki is zsigerelték (lásd B. Blaszczyk – M. Górzyński – T. Kaminski – B. Paczóska: *Secondary Privatization in Poland, Part II.: Evolution of Ownership Structure and Performance in National Investment Funds and their Portfolio Companies*, CASE Report No. 48, Center for Social and Economic Research, Warszawa, 2001.) – szemben a cseh esettel, ahol az alapok a vállalatokat nem nagyon „bántották”, inkább a részvényeik nem mindig túlzottan tiszta adásvételével tettek szert jövedelmekre.

Mélyebb probléma, hogy a téma-választás megkövetelte volna, hogy valamelyik tanulmány végigkövesse, leírja a nemzetgazdasági egyensúly főbb folyamatait legalábbis 1990-től. A külgazdasági összefüggések tárgyalásának hiányára való fenti utalásom is mutatja, hogy itt bőségesen lett volna végiggondolnivaló. Annál, hogy ez elmaradt, nem kisebb hiba, hogy – adatok közlése nélküli – hibás megállapítások találhatók a kérdésről. Gyórfy azt állítja, hogy a „válság tapasztalatainak hiánya alól egyedül a Bokros-csomag időszaka volt kivétel, amikor a pénzügyi összeomlás fenyegető közelségbe került”. Valójában a válság fenyegetése a politikai rendszerváltás pillanatában is súlyos volt, hiszen előtte három hónappal ismerte be a távozó kormány az adósságadatok közel egy évtizede tartó, növekvő mértékű meghamisítását, ami miatt a Nemzetközi Valutaalap felmondta a nekünk nyújtott hitelét. Ez pedig a külföldi magánhitelezőket is aggodókká tette. Az így kialakult helyzet súlyosságát mutatják az akkoriban keringő mendemondák arról, melyik ország központi bankja segítene a Magyar Nemzeti Bank rövid távú fizetőképességét. Ennek megfelelő volt akkor a gazdaságpolitika

viselkedése is. Itt inkább a politikai rendszerváltást megelőző hónapok megszorító intézkedéseire célszerű utalni, mint arra (amit Muraközy említ), hogy a Németh-kormány lényegében nulla deficittel adta át az államháztartást. Ugyanis a mai – immár komolyan vehető – államszámvetési szabályok szerint arra az évre nem jelentéktelen költségvetési deficitet lehetne kimutatni (sajnos nem tudjuk pontosan, mekkorát). Azután – változatlan szabályok alapján számolva és így a valóságot nagyjából tükrözve – 1991-ben 1,3, 1992-ben további 2,6 GDP-százalékponttal romlott az egyenleg, ami a GDP két év alatt több mint 15 százalékos visszaesésének, a munkanélküliség növekedésének körülményei között nem volt rossz teljesítmény, és mutatja a válságfélő erőfeszítések folytatását. (Az már más kérdés, hogy az 1990-es évek elejének ezeket a keservesen kikinlódott eredményeit a választások közeledtével az Antall-, illetve Boross-kormány elmuzsikálta, és működésének első háromnegyed évében a Horn-kormány is ezt a politikát vitte tovább).

A kötetben itt-ott fontosnak számt megállapítások maradnak megmagyarázatlanul, átgondolatlanul. Muraközy többször megismétli, hogy a gulyáskommunizmus csak a jövőre jólétet ígérő, „kvázi” jóléti állam volt, nem pedig a maga jelenében, valóságában jóléti állam. Nem világos, hogy állítását mire alapozza – annak ismételt leszögezésén túl, hogy a fokozatosan kiterjesztett és egyre nagyobb ráfordításokat felemésztő egészségügyi ellátás stb. így is alacsony színvonalú volt. Hiszen a gulyáskommunizmus újítása éppen az volt, hogy a mennyországot – amely korábban szigorúan a jövőre volt korlátozva, úgyhogy érte a jelenben koplalni kellett – részben visszahozta a jelenbe, és pedig növekvő részben társadalmi juttatásokat formájában. Természetesen nem szűntek meg ezzel a jövőre vonatkozó bombasztikus ígéretek, hiszen az – a jelen mennyországnak nyomorúságos mivoltát figyelembe véve – felhívást jelentett volna arra, hogy a kommunista párton kívüli csoportok alternatív fejlődési programokat fogalmazzanak meg.

Azonban sem ez, sem az a tény, hogy a magyar kommunista gazdaság teljesítményéből nem lehetett – külföldi hitelek hozzáadásával sem – luxemburgi szintű jólétet és társadalmi juttatásokat biztosítani, nem jelenti azt, hogy ne jóléti államról lett volna szó. Persze rögtön nem lett volna jólétnek tekinthető ez az állam, ha az uralkodó elit azt gondolja, hogy egy más típusú berendezkedés nagyobb jólétet biztosíthatna – de ezt a nyolcvanas évek elejéig-közepéig aligha gondolta. Az állam jóléti mivoltát valójában „csak” az árnyalta, hogy a jólét biztosítására törekvést csupán egy diktatórikus klikk népszerűség iránti igénye táplálta, nem pedig a kormányzati hatalomért egymással szabadon versengő politikai erők teljesítménykényszere. (Ennek következtében pl. még mindig magasak, ráadásul nem is védelmi, hanem támadási célúak lehettek a katonai kiadások.) Ezért Muraközy rövid utalása Lindbeck azon fejtegetéseire, amelyek a jóléti állam fogalmából (szerintem némi túlzással) kizárják a totalitárius rendszereket, megért volna egy alaposabb fejtegetést.

Bokros tévesen állítja párhuzamba a magyar eladósodást a jugoszláv inflációval: szerinte ezek lettek volna a gazdasági rendszer kedvezőtlen hatékonyságának pendantjai a két országban. Valójában az infláció a jugoszláv rendszer sokféle bajából nemigen tükrözött többet, mint a bérek megzabolázhatatlanságát. Az igazi probléma azonban ebben a fejtegetésben az, hogy míg a magyar életszínvonal-emelkedés eladósodásra alapozott kipótlásának célja és eredménye a bicskák becsukódása volt a polgárok zsebében, addig a jugoszláv infláció a bicskák kinyílását motiválta (volna). A orosz gazdasági teljesítményből fakadó feszültség levezetésének eszköze tehát Jugoszláviában nem az erre alkalmatlan infláció volt, hanem a külföldi munkavállalás engedélyezése, és százezrek éltek is ezzel a lehetőséggel (ami ráadásul a hazautalások révén a külföldi eladósodást is fékezte, de azért az így sem volt jelentéktelen mértékű Jugoszláviában sem).

Török tanulmányában a privatizáció tárgyalása problematikus. Nagy-

Britanniában Thatcherék „a korábban tabunak tekintett stratégiai jellegű szektorokban (vasút, légi közlekedés, távközlés)” is privatizáltak. Azt persze mindenki tudja, hogy ezek a szektorok (néhány mással együtt) stratégiaiak, csak azt nem magyarázta még meg senki, hogy ez a szó mit jelent. Helyette szerencsésebb visszatérni a közgazdaságtan többé-kevésbé definiált fogalmaihoz, és természetes monopóliumokról, korlátozott helyettesíthetőségről, oszthatatlanságokról, hosszú átfutási és megtérülési idejű beruházásokról, továbbá itt-ott honvédelmi összefüggésekről beszélni. A tabuk áttörését pedig jobb konkretizálni azzal a váltással, amelynek eredményeként ezeken a területeken az állami tulajdonlással szemben előtérbe került a magántulajdonban (is) lehető vállalatok állami szabályozása.

Török emellett bevezeti a „naiv” és a „komplex” privatizáció megkülönböztetését: az előbbiről akkor van szó, ha a magánosítás gyorsasága többet számít, mint a tartalma, közgazdasági és jogi minősége. Jegyezzük meg: ezt a szembeállítást a FAK-országokra bajos lenne alkalmazni. Ott ugyanis csak a gyorsaság garantálható némi minőséget (Csubajsz orosz privatizációs minisztert, persze nem kis túlzással, már 1992 tavaszán arra figyelmeztette egy vita egyik közgazdász résztvevője, hogy kuponos privatizációs tervei „sohasem fognak működni. Már minden privatizálódott, semmi szétosztható sem maradt.” (Idézi W. H. Buiter: *From Predation to Accumulation? The Second Transition Decade in Russia, The Economics of Transition*, 8 [2000], 3. szám, 603–622. old.)

Igaz, nálunk a spontán privatizáció sokkal kevesebb rablással járt, mint tőlünk keletebbre – de az állami magánosítás is kevésbé volt naiv, mint ahogyan Török beállítja. Csehországgal ellentétben nálunk sohasem tűzték a zászlóra a „privatizáció a privatizációért” jelszót. A mindenütt másutt alkalmazott állampolgári osztogatás hazánkban elmaradt, és az alkalmazottak, menedzserkedvezményei is viszonylag korlátozottak voltak. Erős törekvés volt külföldi stratégiai beruházók bevo-

nására, tőkeemelések kikényszerítésére-ösztönzésére. Persze Török például a Matáv 1993-ban kezdett, a monopolhelyzetet nemcsak fenntartó, hanem bizonyos vonatkozásokban hosszú időre garantáló privatizálását joggal hozza összefüggésbe a következő időszak magas távközlési tarifáival. Azonban a magyar telefonhálózat korábbi, régiókon belül is kirívóan alacsony fejlettségét a beruházások megtérülésének ilyen vagy más módszerű garantálása nélkül csak az állam szüntethette volna meg, és csak akkor, ha lett volna neki miből. Tehát nem naivitásról volt szó, hanem csupán arról, hogy nem jött össze az ingyenebéd. Nem világos emellett, miért lett volna az 1995-ös energetikai magánosítás a „monopolhelyzeteket fenntartó magyar privatizáció kirívó” esete. Török írása szerint azért, mert a rendszer számos elemét egyszerre (azaz, teszem hozzá, nem egy monopólium formájában) dobták piacra. Azt pedig nem tudjuk, hogy ez az egyidejűség lefelé nyomta-e az árat (ez Török állítása), vagy „nagy vásárként” sok vevőt vonzva, felfelé.

Elméleti szempontból furcsa a „puha makroszintű költségvetési korlát” fogalma, amely Muraközy-nél és Györffy-nél is megjelenik, és azt fejezi ki, hogy a magyar kormányok túlköltekezését a külföldi hitelfelvétel alapozza meg. Muraközy ehhez hozzáteszi, hogy a korlát csak statikusan, Györffy pedig azt, hogy sajátosan volt puha; mindketten azzal magyarázzák a megszorítást, hogy a felvett hitelek terheit később azért mégis viselni kell. Azaz – teszem én hozzá – a helyzet itt pontosan ugyanolyan, mint a tőkés gazdaság nem csőd szélén álló gazdálkodó egységeinél (amelyek hitelképességének Hicks nagyon nagy jelentőséget tulajdonított a gazdasági rendszer működése szempontjából, lásd John R. Hicks: *A Contribution to the Theory of the Trade Cycle*. Clarendon Press, Oxford, 1950.). Ez a hitelképesség a szerzőknél puha költségvetési korlátot jelent, amely utóbbi így nemcsak a kommunista, hanem a tőkés vállalatok alapvető sajátossága is lenne. Persze ennek a kisiklásnak az eredetét nem Muraközy-nél és Györffy-nél kell keresni, hanem Kornai kemény-

puha költségvetésikorlát-fogalmában, amely úgy ad egyszerű, közérthető képletet egy roppant bonyolult jelenségvilág megértéséhez, hogy a hitel a tőkés gazdaságban nem létezőnek tekinti (amire közel negyedszázaddal ezelőtt már rámutattam, lásd Soós Károly Attila: A hiányjelenségek magyarázatához: Keresletmenynység és strukturális rugalmatlanság. *Közgazdasági Szemle*, 32 [1985], 1. szám, 86–98. old.)

SOÓS KÁROLY ATTILA

East Central Europe/ L'Europe du Centre- Est vol. 32

2005., 254 old.

A szimbolikus geográfia moralitása. A recenzensnek nyílt sisakkal be kell vallania, hogy nehéz helyzetben van, hiszen nemcsak tanárai és doktorandusz-társai publikálnak a szóban forgó folyóiratban, hanem ráadásul egy másik újság, a *European Review of History* segédszerkesztőjeként a konkurencia mőszerolásának vádjával is meg kell küzdenie az esetleges negatív ítélet esetén. De talán éppen ezek a pártatlanságot igencsak megkérdőjelező tények teszik egyben képessé is, hogy átlássa a folyóirat eszméjét, és ne csak a szövegekről, hanem a mögöttük meghúzódó tágabb összefüggésekről is írjon.

Az *East Central Europe/L'Europe du Centre-Est* (továbbiakban *ECE*) című folyóiratot 1974-ben alapította Charles Schlacks Jr., amerikai tudós, aki, noha nem fejezte be a doktori disszertációját, felbecsülhetetlen szolgálatot tett a kelet-európai, kelet-közép-európai és orosz tudománynak azáltal, hogy angolszász rendszer szerint működő tudományos folyóiratokat jelentetett/jelent meg angolul, németül és franciául. A kilencvenes években a válsággal küszködő lapot a Collegium Budapest és a Közép-Európa Egyetem (CEU) menedzselte, míg 2004 óta a CEU Történelem Tanszékével szoros kapcsolatokat ápoló Pasts, Inc. kutatóintézet adja ki. A lap megújulásához tartozik egy

egyedülálló online adatbázis, melyben friss recenziókat lehet olvasni.

Úgy is lehetne fogalmazni, hogy ez a bemutatkozó lapszám, amely az első az új formában, immáron új szerkesztőgárdával (szerkesztő: Maciej Janowski, segédszerkesztők: Constantin Iordachi, Trencsényi Balázs), bizonyos mértékig a Közép-Európa Egyetem Történelem Tanszékének manifesztuma. Ebben az értelemben a Közép-Európa Egyetem közép-európaiságának utolsó hordozójaként a tanszék (hiszen a CEU legtöbb tanszéke immáron nyíltan nemzetközi, s fókuszukat sem geográfiai, sem ideológiai megfontolások nem határozzák meg elvileg) politikailag és szellem-történetileg harcos álláspontot képvisel. Nem céloz ugyan összemosni a Történelem Tanszék és az *ECE* jelen számának céljait, de már csak a szerzők személye miatt is nagymértékű fedés gyanítható.

Mi is a „küldetés”, mire vállalkozik a 32. szám? A középpontban a „szimbolikus geográfiák” állnak, melyekkel öt gondosan kimunkált tanulmány foglalkozik (a szerzők: (Janowski–Iordachi–Trencsényi, Maria Todorova, Bernhard Struck, Victor Taki, Anna Sosnowska). Recenziómban ezekre a tanulmányokra koncentrálok. De áthallásokkal a szimbolikus geográfia témájához kapcsolódik a lap második része is: egy vita (Teodora Shek Brnardic cikke és Robin Okey kommentárja), két recenzió (Marko Zubak a „horvát tavaszról” és Nicole Lindstrom fantasztikus miniatűr cikke a „Jugó-nosztalgia-ról”), valamint a folyóirat legfantáziadúsabb találmánya, az „anakronisztikus recenzió” (Paul Baiersdorf a *Kronprinzenwerk*ről).

Érdekes, hogy a szimbolikus geográfia definícióját nem igazán találjuk meg a kötetben. Talán azért nem, mert ezt a kilencvenes évek elején divatba jött fogalmat ebben a kötetben konstruálják meg igazán. Sorin Antohi bevezetője sem ad pontos meghatározást: „a szimbolikus geográfia és kapcsolódó területei az általunk belakott világ(ok) legfontosabb intellektuális és akadémiai megközelítései lettek, akár igaziak, akár »kitaláltak«, esetleg »elképzelték.«” (2. old.)

Vagyis itt mintha többről volna szó, mint egy tudományos témáról vagy módszerről. Az idézet jelzi, hogy a „szimbolikus geográfia” inkább egy jellegzetes tudósi közelítés, érzékenység vagy életfelfogás. Nem véletlen, hogy Edward Said *Orientalizmus* című munkája (Edward W. Said: *Orientalizmus*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000.) idéződik meg Antohi bevezetőjének első oldalán, majd visszatér Todorova, Struck és Taki cikkeiben is. Úgy tűnik, hogy Said könyvének a képzelt földrajz reprezentációival foglalkozó nevezetes fejezete találkozik a valóságos határoknak a kommunizmus idejéből ismert szimbolikus felfogásával e „magartásban”, mely egyaránt rákérdez a hétköznapi, megszilárdult diskurzív identitásokra és a politika által meghúzott régió- és államhatárookra. Ennek megfelelően két konceptuális előfeltevés olvasható ki a cikkekből.

Az első számos forrásból táplálkozik. Jól láthatóan a Foucault által inspirált saidi elmélettel folytatott párbeszédből származik, s annak tanulságait alkalmazza Kelet-Közép-Európa területeire(?), nemzeti historiográfiáira, illetve az arról, azokról folyó angolszász diskurzusra. Noha a szerzők nem említik, a szövegek többségét Gayatri Chakravorty Spivak gramsciánus cikkének (Szóra bírható-e az alárendelt? *Helikon*, 1996. 4. szám, 450–484. old.) harcos attitűdje hatja át, amelyben a hatalmi struktúrát képző tudás saidi és foucault-i kritikája a derridai dekonstrukcióval egyesül – még ha ezek a nevek és elméletek egymáshoz olykor enyhén szóva nem problémamentesen illeszthetők is. Egyszóval: a kérdés az, hogy ki beszél ki helyett, lehet-e, kell-e, szabad-e korrigálni a diskurzust, igazabb-e, ha „benszülött”, anyanyelvi beszélők határozzák meg az identitásukat a szimbolikus geográfia (jelen esetben „Közép-Európa”, „Kelet-Közép Európa” stb.) fogalmain keresztül az „idegen”, „nyugati”, „angolszász” stb. tudományosság mellett, helyett, ellen.

A második előfeltevés kimondatlanul, illetve kimondottan (Janowski–Iordachi–Trencsényi, 57. old., Todorova, 60. old.) a geográfiai névhasználat normatív konnotációit veszi